

AZ ÉV FÁJA

A kislevelű hárs kultúrtörténete, kertépítészeti szerepe

II. rész

A hárs a tájban és a kertépítészetben

A kislevelű hárs az üde, jó vízellátású talajokat kedveli. Mint a forrásokban gazdag hegységek fájáról szól a hársról már 900 év előtt PLINIUS, római természettudós is, és Friedrich Fuchs, Magyarország őserdei című művében a múlt század közepén a folyószabályozások és a vízrendezések előtt, az országra jellemző különlegességként tesz említést a mély fekvésű területeken található több ezer hold kiterjedésű tiszta hársállományokról, amelyeket leírása szerint a „nyári és a téli hárs” alkot. Ezzel szemben a „fchér” hársat egyedi előfordulásúként és tölgygel, bükkkel elegyes állományokban fellelhetően említi.

A hazai kertépítészetben a reneszánsz kor óta alkalmazzák a hársakat. Évszázadokon át ültetik előszeretettel a kastélyok és kúriák kertjeiben és telepítenek hársfasorokat a parkokon kívül, sétautak, autótutak mellé. A kislevelű hárs szabályos terebélyes lombkoronája kitűnően árnyékol, zezugos, sűrű ágrendszere jól tűri a metszést, a koronaalakítást, gyorsan nő, évről évre bőven hozza illatos virágait és több százéves életkört is megél. A hársat számos előnyös tulajdonsága méltán tette kertépítészetünk egyik legkedveltebb fájává.

Hársak a reneszánsz kertekben

A reneszánsz kor magyar királyi kertjeit Bonfini és Oláh Miklós feljegyzéseiből ismerjük. Mátyás visegrádi kertjének leírásában a fűz és a hárs a két megnevezett fajfaj. Itt a szőlős és a gyümölcsös kertek mellett elterülő teraszos, márványkuttakkal ékesített díszkertben, a pázsitos és virágos kerthez csatlakoztak a hársfasorok és a fűzligetek.

A hazai reneszánsz kertkultúra kedvelt eleme a filagória, a kerti ház, amelyet kezdetben Európa-szerre fákra építenek (ábra). A jól alakítható koronájú hársak különösen alkalmasak voltak filagória kialakítására és amint Takács Sándor kutatásai alapján ismert, a 17. századi magyar kertekben is szép számmal találhatunk fákra épített filagóriákat. „Az egykori magyar udvarházak patriarchális életében – írja Takács – a hársfák voltak a mulatságok szemtanúi. A magyar uraknál ugyanis az a szokás járt, hogy a hársfák ágait mesterséges úton növesztették és hajtogatták mindaddig, amíg az árnyékos lombok és az egyenesre növesztett ágak alkalmasakká lettek egy-egy nyári mulatóház vagy filagória építésére. Az ilyen mulatóházba vagy filagóriába kétfelől partosra csinált garádics vitt, mely garádicsnak hol több, hol kevesebb lépcsője volt. A filagória körül könyöklő karfás folyosó futott végig, ahonnan rendesen igen szép kilátás nyílt a virágos kertre. Amikor a hideg megrege tért s a hársfák rügyei fakadásra fordultak, a szép iratos filagóriák tornácai, emblémás és virágos szobái lettek az udvarházak népének legkedvesebb mulatóhelyeivé. Ott főtt az illatos hársfavirágok közt és a mesterségesen kibocsátott gallyak alatt folytak a magyar urak, nagyasszonyok és az ifjak mulatságai és játécai... Még a nyári estéket is legszívesebben ezekben a fi-

lagóriákban töltötték. S midőn az idő estvéhez közelítve, az inas vaskarikákba gyertyatartókat függesztettek s úgy világítottak. Azután elkövetkezett a fülemüleválás. Kicsije-nagyja unos-untalan leste a fülemüle megszólalását. S mikor a kedvelt dalosmadár szózatot adott, bokorról bokorra követték s némán lesték csattogását, édes-bús sírását és trillázó fűtjeit. Annyira szerették a kedves madarat, hogy sok filagóriában madaras házat vagy madártartó kast építettek számára.”

Hársfasorok, hársligetek a barokk kertekben

Az első hársfasor Magyarországon minden bizonnyal Mátyás visegrádi kertjé díszítette. A későbbiekben a 17-18. században telepítettek mind több hársfasort, köztük a már említett zborói 100 hársfából álló állét. Több kastélykerthen az átalakításhoz kapcsolódik a fasorok ültetése. A Lippay György esztergomi érsek által, a 17. században építtetett reneszánsz stílusú palotakertet, a messze földön híres posonyi érsekkertet a későbbi tulajdonos Keresztély Ágost, a 18. században barokk stílusú franciakertté építtette át. Az átalakítás során – amelyet *Bél Mátyás* leírásából ismerünk – a parterek gyümölcsfáit kivágták és kétoldalt hársfasort ültettek. A szilfaligetben, a két nagy hársfasor és a vadgesztenyesor alatt, „vasárnaponként sok száz ember sétált, a hercegrímás ugyanis kegyesen megengedte, hogy a kertben hetenként kétszer rendezett hangversenyt minden tisztességes ember meghallgassa” – írta *Roten-stein Gottfried*, posonyi polgár. Kismartonban, az Eszterházy kastély parkjában szintén a négyzetes táblákra osztott reneszánsz kert barokk stílusúvá alakításához kötődik a hársfák ültetése. Pölt Mátyás, a hercegi család főkentesze a 18. században készült gyönyörű tervet a kert átépítésére. A park három fő részét az ekkor divatba jött vadgesztenyesorok választják el, a kastélyhoz azonban hársfaliget csatlakozik.

A legfényesebb barokk kert hazánkban Eszterháznál, a korábbi Süttörön létesült. Eszterházy Miklós herceget, aki franciaországi utazását követően a Fertő vizétől negyedóránnyira fekvő süttöri vadászkastélyát átépítteti és a család székhelyét Kismartonból az ekkor már Eszterháznak elnevezett birtokra helyezte át, az a nem titkolt terv vezérli, hogy a hansági mozarakon versailles mintára létesítsen nagyszabású, pompás kertet. A saját tervei szerint épített hatalmas kertben a 200 öl hosszú nagy parterrről nyíló félkör alakú térségben 34 kerekre nyírt hársfa állt.

A barokk kor hatalmat, abszolutizmust tükröző kertművészetében a grandiózus parkok térrendszerét meghatározó tengelyek, „vue”-k létesítésekor a környező táj látványát összekapcsolják a kerti képpel. Ezáltal kitágítják, megnövelik a „rendezett teret”. A kert és a táj összekapcsolásának egyik eszköze az épített kert határain túl folytatódó fasorok telepítése. Igen impozáns hársfasor állott a Moson megyei Kőpecsényben. „A kastélyból, amely nagy síkságon emelkedik, gyönyörű

kilátás nyílik a hosszú négyzetes hársfasoron át, amely öt-negyedóra hosszúságban majdnem a Dunáig ki van kövezve, a posonyi várkastélyra.” – jegyezte fel Rotenstein. Az erdélyi Bonchidán, a Bánffy család ősi birtokán az 1750-es évek végén épített kertben, a kastély nyugati oldalán ívelő hídtól indulóan telepítettek három sugárirányban rendezett, közel ezer méter hosszúságú hársfasort.

A hazai hársfasorok között talán méltán nevezhető a legjelesebbnek a bonchidaival közel azonos időben ültetett nagyecenki hársfasor, amelynek történetét Bartha Dénes foglalta össze a Soproni Szemle 1994. évi 48. számában. A fasor pontos telepítési évét nem ismerjük, az 1783-85 között készített vízrendezési terven azonban már feltüntették a végében épített remeteséggel együtt. A fasor, amelyet a kastély főtéglényének irányában létesítettek, 2130 méter hosszú, szélessége 23 méter, a fák tőtávolsága 7 méter. Az eredetileg ültetett 600 db hársfából mára 374 időskorú és 74 későbbi pótlásból származó egyed maradt. A kettős fasor jellegzetes példája az ún. „allé vert”-nek, amelyben a fák között gyepfelület húzódik, ami a sétalovaglás célját is szolgálta. A gyalogösvény a fasor két szélén haladt. Az észak-déli irányú fasor Fertő felé eső végében, a tengely lezárásaként remeteség épült, amely szabályos hatszögletű alaprajzú volt, két íves lépcsőfeljárattal. Innen már a Fertő nagyszerű látványa tárult a szemlélő elé. A remeteség helyén emeltek 1918-ban síremléket Erdődy Hanna, gróf Széchényi István fia, gróf Széchényi Béla 1872-ben elhunyt feleségének emlékére, akit kívánsága szerint a hársfasor végében temettek el.

Hársak a tájképi kertekben és a városokban

A barokk helyébe a 18. század utolsó harmadában hazánkban is a tájképi stílus lépett. Az architektónikus francia kertetek részben átalakították, de számos újonnan létesített festői, szentimentális és gyűjteményes kert létesült, amelyekben az oldott formák, a csoportokba és a szoliterként ültetett növények természetes alakgazdagsága jut érvényre. A hársak kedvelt fajok a tájképi kertekben. Több kertleírás számol be hársfacsoportokról és tájképi kertjeinkben, arborétumainkban ma is állanak hatalmas méreteket elért kislevelű hársfeldáryok. Példa erre a felvidéki Vedrőd Petri Bernard által tervezett 150 holdas parkja, a Mátra lábánál, az Alföldön elterülő Erdőtelki Arborétum, amely a Mikszáth regényhős Buttler grófok birtoka volt, valamint Vépén az Erdődy család birtokán a 18. század közepén létesített tájképi kert és élőfagyűjtemény, ahol a sok exóta örökzöld faj mellett a hársak gyertyánok, mezei juharok, mézgás égeresek és vadgesztenye, szil, kocsányos tölgyek és akác társaságában állnak a park lombos fákkal betelepített részében.

A városi sugárutak építése Európában a barokk városrendezési koncepció jegyében kezdődött. A kocsí- és gyalogútként szolgáló széles bulvárokon hárs-, platán- és bokrétafasorokat telepítettek és emellett fásított terek és sétányok, promenádok, valamint közparkok létesültek. A 18. század végétől kezdődően – jóllehet szerényebb keretek között – de hazánkban is megkezdődött a városi utak, terek fásítása. Az első belvárosi sétány fájának telepítését a Duna-parton, a mai Vigadó épülete helyén



Zrínyi hárs Nagykanizsa mellett
(Balogh A. 1956.)

állott pesti hajóhíd hídfőjénél 1789-ben kezdte meg a pestvárosi tanács. A későbbi Duna-korzó csíráját jelentő promenád látogatott esti sétahely lett, „csupán annyi a fogatkozása, hogy a kocsik pora kellemetlen a sétálóknak. A fasorban padok vannak elhelyezve, ahová esténként csapatostul tódul a pesti közönség, hogy fiatal hárs és akácfák árnyékában élvezhesse a természet szépségeit és gyönyörködjen a hajóhíd forgalmában” – írja Schams Ferenc Pest város és Magyarország leírása című munkájában, 1821-ben.

Századunk harmincas éveiben a főváros több, mint ötszáz utcáját díszítették fasorok és a számos amerikai és ázsiai származású fafaj között Rapaics Raymund felsorolásában szerepelnek a hársak, amelyek a leírás szerint már fél évszázaddal ezelőtt is károsodtak a nagyvárosi klímában. „Sajnos az árnyékos fák ma már úgyis alig teljesíthetik feladatukat, mert a nagyváros sivatagi klímája úgyis idő előtt megfosztja lombjukról a legszebb fákat, s a nyári árnyék elvesztését sem kárpótlás a másodszori lombosodás és másodvirágzás, amely előbbi a hársakat és a szilfákat, az utóbbi a vadgesztenyét jellemzi.”

A hársak ma érdeink igen kis hányadában lehetők fel elegy-faként és kertépítészeti jelentőségük is csökkent a múlt század közepe óta, jóllehet az utóbbi évtizedekben a várostűrő fajok nemesítése és forgalomba hozatala révén ismét mind gyakrabban ültetik kertekbe, parkokba és alkalmazzák azokat útfásításoknál. Újrafelfedezésük szép példája, hogy 1996-ban az országos milicentenáriumi faültetési mozgalom keretében, a Balaton-felvidéken, a Dörögdi-medencében, a Kapolcáról Taliándörögd felé vezető út mentén – lelkes tájépítésszek közreműködésével – 1100 kislevelű hársat ültettek el.

KONKOLYNÉ DR. GYURÓ ÉVA